

УДК: 94(498.7) „1812/1868”

Тамара Богачик
(Чернівці)**СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ НАСЕЛЕННЯ
ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ
ДОРЕФОРМЕНОГО ПЕРІОДУ (1812-1868 рр.)**

У статті проаналізовано соціальне життя Північної Бессарабії, де проживала значна частина українців. Доведено, що царизм на території краю підтримував посилення соціального гніту місцевої влади. Соціальні відносини між основними категоріями населення залишалися суперечливими.

Ключові слова: Північна Бессарабія, царани, реєстри, податки, повіт.

Після входження Північної Бессарабії у 1812 р. разом з іншими територіями до Російської імперії царський уряд впровадив дореформеного періоду підтримував сформовані ще за молдавського правління соціальні відносини. Слід зазначити, що окремі аспекти досліджуваної проблеми порушувалися дореволюційними, радянськими та сучасними дослідниками: А.Защуком¹, Л.Кассо², П.Свиньїним³, І.Анцуповим⁴, Я.Гросулом⁵, В.Жуковим⁶, М.Мунтяном⁷, Л.Оганян⁸ та інш.

Однак попри вагомий науковий доробок у ньому побіжно розглядалися взаємини між основними верствами населення у контексті дослідження соціальних відносин на території усєї Бессарабії. Для створення цілісної картини означеної проблеми автором використано матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України у м.Києві⁹, Національного архіву Республіки Молдова¹⁰, Державного архіву Чернівецької області¹¹. Актуальність означеної проблеми полягає у необхідності відтворення особливостей соціального життя цього регіону, населеного переважно українцями, що до цього часу не знайшло глибокого розкриття у вітчизняній історіографії.

На відміну від своїх попередників, російський царизм ліквідував збір «біра» – державного посімейного податку у 1812-1815 рр. До 1812 р. його розміри становили для жителів Хотинського цинуту (повіту) – 223 тис. левів, Сороцького – 204 тис. (по всій Бессарабії – 833 тис.)¹². Окрім того, протягом вказаного терміну припинявся податковий збір з крамниць, корчм, фортець. Припинено оплату «даждія» – податку з мазилів і рупташів. Однак повітові чиновники «традиційно» продовжували збирати податки на свою користь¹³.

У 1812-1816 рр. північнобессарабські жителі відбували окремі повинності, які були запроваджені ще за молдавського та турецького володіння. Найперше це: надання підвід з працівниками згідно з наказами обласного керівництва на різні державні потреби; підвіз дров для військ, які розміщувалися на території регіону; заготівля і перевіз сіна

на поштові станції; надання персоналу для сторожі кордонів. Окрім того, сплачувалися внески на утримання суруджіїв (поштарів) та каралашів; надавалася допомога у побудові та ремонті провіантських магазинів, конюшень, поштових станцій¹⁴.

Протягом одного року з кожного повіту Північної Бессарабії підводною повинністю охоплювалося в середньому до 3,5 тис. осіб. Місячна потреба в наданні підвід у кожному повіті була різною і залежала від обсягу роботи. Наприклад, у Бельцях протягом червня 1814 р. працювало 33 особи з 13 кіньми та двома волами. У жовтні 1815 р. під час ремонту пошти в Бричанах було зайнято 124 особи та 345 волів. В той же період в Бельцях працювало 53 чол. з 9 кіньми¹⁵.

У Хотинському повіті протягом 1815 р., приміром, було використано 1312 підвід для підвезення хворих, провіанту, фуражу та 2015 підвід для зведення лісу та побудови державних магазинів і конюшень, благоустрій поштових станцій. А у Сороцькому цинуті до підводної повинності в цей же період було залучено 10687 підвід¹⁶.

Для охорони рубежів держави з прикордонного Хотинського повіту протягом 1815 р. щонеділі відбиралося 632 чоловік, яких визначали по одному з кожних 17 господарів. На утримання поштарів з населення регіону зібрано 25,9 тисяч, а для плати 150 каралашам – 22,6 тисяч левів (в середньому з кожного господаря збирали по 2-3 леви). Північнобессарабські євреї, які не сплачували повинності протягом трьох місяців, постійно здавали до 2 тис. левів¹⁷.

Після закінчення пільгових років, у 1817 р. згідно з новим податковим законодавством відновлено п'ять з 16 видів податків, які існували при турках: бір (державний податок у розмірі 15 левів, яким обкладалися всі жителі краю, за винятком бояр та духовенства); гоштина (податок від овець і кіз); діжма (податок від свиней і бджіл); вадрарит (податок від вина); погонарит (збір з посівів тютюну)¹⁸. Господарства царан (селян) підлягали також збору у розмірі близько 9 левів на рік. А всі державні податки і повинності з одного господарства складали на той час біля 4 руб.¹⁹

Звільнялися від сплати вказаних податків поміщики. Фактично, за твердженням дослідниці суспільного життя Бессарабії Л.Н.Оганян, весь тягар податків лягав на царан, збіднілих резешів, державних селян²⁰.

Отже, незважаючи на зменшення встановлених у 1817 р. податків у порівнянні з тими, що існували за турецького панування, вони продовжували бути тягарем для населення краю.

Діючі законодавчі акти, видані Молдавським диваном у квітні 1810 р., та уложення Г.Гіки 1777 р. були підтверджені «ложенням про царан» 1819 р. Згідно з ними селяни Північної Бессарабії зобов'язані були виконувати встановлені раніше повинності на користь поміщиків, землями яких ко-

ристувалися та відпрацювати 12 урочних днів на рік²¹.

Однак північнобессарабські поміщики давали власне трактування нормам роботи і по-різному визначали обсяг «урочних днів». Практично «урок» можна було виконати щонайменше за два-три дні. Поряд з такими підходами до відбування повинностей поміщики вдавалися до інших зловживань: селян примушували косити сіно на віддалених від населених пунктів територіях; орати визначені одним днем земельні наділи, на які реально витрачалось два дні; будувати у різні пори року різноманітні господарські будівлі на обійстях власників та ін.²²

Окрім того, скориставшись невпорядкованістю земельних відносин, великі землевласники краю самовільно захоплювали сільськогосподарські угіддя та безпідставно ставали господарями сільських населених пунктів. За таких обставин селянські наділи катастрофічно зменшувалися. Як зазначалося в одній із заміток віце-губернатора Бессарабії Ф.Вігеля, поміщик О.Стурдза захопив землі сіл Дарабани і Каплівка Хотинського повіту, а пан Крупенський – село Нелипівці. Взагалі, за описами очільника області, на той період чимало сіл Яського та Хотинського цинутів залишалися спустошеними від знущань та утисків поміщиків²³.

У перші роки після приєднання краю до Російської імперії почастишали випадки самовільного захоплення місцевими боярами земель у вільних селян-резешів. Мотивами та підставами цьому була відсутність відповідних документів на володіння цими землями. Як наслідок значна частина резешів втрачала право власності на свої земельні наділи і ставала феодално-залежною від нових землевласників. Таким шляхом скористався поміщик Стурдза, який з 1814 по 1817 рр. незаконно захопив землі резешів сіл Вітрянка Хотинського і Хирчешти Сороцького повітів²⁴.

Відповіддю на це у північних повітах Бессарабії стали постійні зіткнення селян і поміщиків. Малоземельне царанство у численних клопотаннях та скаргах виступало проти податкового гніту, утисків місцевої адміністрації тощо. Як зазначено у скарзі жителів українського села Санківці Хотинського повіту на посесора Георгія Дасіада, що розглядалася повітовим судом 2 березня 1818 р., феодалні повинності були надзвичайно обтяжливі й призвели до крайнього зубожіння жителів села. Посесор всупереч умовам укладеного контракту змушував царан виконувати різні види робіт і застосовував при цьому силові методи²⁵. У 1820 р. на поміщиків Дранула та Ботезата скаржилися 104 царан с. Лашківці Хотинського цинуту. Селяни заявляли, що через надмірні знущання змушені переселятися на землі іншого поміщика²⁶. Жителі сіл Романківців, Щербенців і Корманя цього ж повіту відмовлялися виконувати повинності через порушення боярином В.Россеті підписаних угод²⁷.

Населення сіл Новоселиці, Маршинців, Котелева, Малинешт, Черлини-Маре, Щербенців, Форосни та Синжера (нині – Жилівка) подало у 1824 р. скаргу про малоземелля особисто імператорові під час його проїзду через Хотинський цинут. Розслідування цієї справи, що проводила Бессарабська верховна рада, виявило ще цілий перелік додаткових повинностей та податків, які покладалися на жителів цинуту. Окрім вказаної плати, з кожного господаря за користування земельним наділом, жителі зобов'язані були: скосити поміщику одну фальчу сіна, дати повісмо (моток) пряжі і доставити віз дров; зорати власним плугом власнику вотчини частину землі і засіяти її насінням; зібрати хліб з поля, звести на тік, обмолотити і зсіпати в комору. Органи влади традиційно «вирішували» проблему: виконавча експедиція повинна надалі слідкувати за тим, щоб не було протизаконних утисків з боку поміщиків і відповідного непослуху царан²⁸.

За таких умов поширеною формою протесту був опір селян при відбуванні феодалних повинностей і їх відмова виконувати розпорядження адміністрації. Нерідко прихований опір переростав у відкриті виступи селянських громад, які придушували військовою силою. Так, приміром, трапилося у 1822-1824 рр. у згаданих вище Романківцях, Кормані, до яких приєдналися селяни Корликева, Щербутинців, Савки і Тринки. Царани дали присягу не виконувати повинностей на користь поміщика та не сплачувати податки. Заворушення було придушене тільки введенням військової команди та арештами 18 непокірних селян-активістів²⁹.

Нечисленними випадками для північнобессарабських селян були дозволи влади переселитися на державні землі через тривалі соціальні конфлікти з поміщиками. У 1830 р. цього добилися 119 жителів с. Корликево Хотинського повіту, які заснували державне село Райлянка в Акерманському повіті. Натомість у 1832 р. утворилося село Коновка у Хотинському повіті з прибулих переселенців, а у 1833 р. було дозволено переселитися 72 сім'ям із с. Бахмут Яського повіту³⁰.

Типовими випадками були клопотання населення північних повітів переселитися на інші території через малоземелля. Особливо це характерне явище було поширене у густонаселеному Хотинському повіті. Прикладом можуть слугувати письмові прохання 104 жителів с. Пашківців, які у 1821-1823 рр. зверталися з такою вимогою до обласного управління. Пашківчани зазначали, що вони обділені землею, якої не вистачає для свого достатнього прогодування, а худоба їхня гине через невеликі пасовища³¹.

Особливості існуючої податкової системи Бессарабії до середини 30-х рр. XIX ст. уніфікувалися і наблизилися до російських. У 1834 р. було видано «Положення про царан Бессарабської області», згідно з яким селяни зобов'язані були впродовж двох років укласти контракти з поміщиками про

розміри наділів і повинності, що повинні базуватися на існуючих молдавських законах.

За «Положенням» царани продовжували відбувати також державні і натуральні повинності: брали участь у будівництві і ремонті доріг, утримували конюшні для поштових коней, слідкували за цілісністю лісу і надавали належну до цього варту. Селяни, які залишалися на землях власників без письмової угоди до закінчення терміну, мали відбувати повинності відповідно до давніх молдавських законів, тобто працюючи 12 днів на рік від сходу до заходу сонця під наглядом поміщика і сільської поліції, віддавати десятю частину врожаю³².

Досить вороже зустріли північнобессарабці врегулювання взаємовідносин з поміщиками за контрактами. Аналіз джерельної бази доводить, що така реакція стала наслідком збільшення останніми кількості «пунктових» днів і обсягу урочних днів. Сільські жителі відмовлялися від укладення з поміщиками угод про панщину і феодальні повинності. Про це свідчать численні рапорти місцевої адміністрації, скарги селян. Так, селяни Ленківців і Бузовиці Хотинського повіту більше двох років ухилялися від укладення із поміщиками контракту. Місцеві селянські ватажки-українці Р.Магрушев, Г.Грушка, Д.Галай і В.Дмитрюк переконували односельців, що «запропонований циркуляр» не підписував цар, а це є вигадкою губернатора і повітового керівництва, яким заплатили поміщики і пососори³³.

Водночас місцева влада почала створювати повітові комісії, які повинні були втілити «Положення 1834 р.» в життя. Проте селяни і далі продовжували відмовлятися від укладення угод та не обирали представників від сільської громади до цих новостворених органів. Особливо рішучими у цьому були царани Грозинецької волості, які відкрито виступали проти панщини³⁴.

Про масовий характер протесту селян проти умов Положення 1834 р. доповідали хотинський та яський земські начальники. Вони зазначали, що під час роз'язнювальної роботи у 349 селах тільки в 12-ти жителях заключили контракти з поміщиками³⁵. Обласне управління зреагувало на це циркулярним розпорядженням 1836 р., яке позбавляло права селян подавати скарги керівництву, якщо вони не уклали зі своїми господарями угоди³⁶.

Північнобессарабські поміщики самовільно почали застосовувати репресивні силові заходи до непокірних селян, які не підписали контракт або ж не виконували їхніх умов. Приміром, посесор с.Бордюг Хотинського повіту Я.Яворський побив селянина Г.Ропендатного за те, що останній не відпрацював за один день мірку на кланях. А економ поміщика Лисовського з с.Несвої наніс важкі тілесні ушкодження трьом селянам, які працювали згідно з контрактом у поміщицькому господарстві. Житель с. Коновки Ф.Шахов скаржився на економ

Іванського за побиття його сина під час виконання умов контракту³⁷.

За підрахунками М.Мунтяна, із всіх 511 поміщицьких і монастирських сіл Північної Бессарабії відмовилися від укладення угод 468 населених пунктів (91,6%) (по Бессарабській області – 800)³⁸. Наведені дані свідчать, що царани краю рішуче виступили проти хижацького реформування аграрної політики царизму і поміщиків.

Однак реальна практика феодальної експлуатації продовжувала існувати і у наступні десятиліття. Місцева влада, ігноруючи збором селянських урожаїв, максимально залучала царан до виконання натуральних земських повинностей саме під час літніх польових робіт³⁹. Невиконання затверджених умов відбування контрактів у окремих населених пунктах розбиралося у судовому порядку⁴⁰.

Протягом зазначеного періоду у найважчому економічному становищі перебували державні селяни, які через недостатню забезпеченість землею та бідність не могли сплатити державні борги. У 1835-1836 рр. жителі одного з таких державних сіл Рухотина Хотинського повіту змушені були відробляти значні недоїмки кілька років⁴¹.

Взаємовідносини поміщиків і міщан, що проживали на їхніх землях, регулювало «Положення 1839 р.», що ідентично відтворювало «умови» проаналізованого вище імперського закону. Згідно з основними його пунктами, всі власники бессарабських містечок і міст були зобов'язані протягом двох років на основі існуючих звичаїв і добровільній згоді укласти умови про податки з товариством жителів. На випадок неузгоджень між двома сторонами проблеми вирішувало місцеве управління⁴². Крім того, селяни, які вступали до міщанського стану, повинні були володіти певним ремеслом та мати рекомендації міських жителів.

Таким чином, вільне переселення царан на державні землі і до міст практично не могло бути реалізованим, тому що воно обмежувалося існуючими феодально-кріпосницькими відносинами. Активна протидія з боку селян впровадженню кріпосницьких законів примусило уряд видати новий аграрний акт – «Нормальний контракт 1846 р.»⁴³.

У черговому царському документі передбачалася кількість землі, яку поміщик зобов'язаний був надати селянам та розмір повинностей селян поміщикам. Кількість днів панщини тепер залежала від кількості худоби і величини земельного наділу у селян: господарства, які не мали худоби, працювали 12 днів; власники двох-трьох пар голів відбували по 20 днів, чотирьох – 28 днів. «Нормальний контракт 1846 р.» вводив також новий урок обробки картоплі загальною площею близько 0,5 дес (1 дес. – 1,09 га).⁴⁴

Однак, як і за попереднім «Положенням» населення краю за один урочний день повинно було виконувати такий обсяг роботи, на який фактично потребувалося 2-3 звичайних робочих дні. Ана-

ліз джерел дозволяє констатувати, що панщина за «Нормальним контрактом» сягала 45-50 робочих днів за середній селянський наділ розміром 6-8 десятин. Крім того, кожен царинин продовжував вносити власнику землі десятину вирощеного урожаю на власному полі⁴⁵.

Отже, «Нормальний контракт 1846 р.» дав можливість поміщикам краю і далі залишатися визискувачами селян і мати над ними значну владу. Згідно з умовами контрактів стали вводитися обов'язкові зобов'язання, які перевищували норму панщини. Суб'єктивно це вело до інтенсифікації селян.

У соціальному відношенні північнобессарабське селянство дореформеного періоду відзначалося певною майновою диференціацією. Незначна частина заможних царан мала змогу орендувати за відповідну грошову плату землі поміщиків і монастирів. Так, згідно з статистичними підрахунками К.Єрмолинського, у Хотинському повіті заможні селяни орендували поміщицьку землю строком до 7 років, сплачуючи при цьому в середньому 3 крб. 70 к. за десятину⁴⁶. Державні селяни цього ж повіту, що по майновому стану відносилися до третього розряду, користувалися тридесятинами наділами у розрахунку на душу населення, за які платили казні в 10 разів більше⁴⁷.

Питання земельних відносин між селянами і поміщиками залишалися суперечливими і в 50-60-ті роки XIX ст. За даними сучасника І. Халиппи, поміщики старалися використовувати різні причини, щоб зігнати з своєї землі побільше царан і тим самим звільнитися від наділення їх землею. У свою чергу, царани, відмовляючись від виконання існуючих здавна усних домовленостей та не бажаючи укладати письмових угод і ігноруючи «Нормальний контракт», вимагали поступок від власників⁴⁸.

Збереглися численні скарги, судові справи, які свідчать про наділення селян невеликими і непридатними для користування землями за високі повинності. Особливо чітко вони прослідковуються у Хотинському повіті. Так, селяни с.Строїнци Новоселицької волості у 1859 р. скаржилися на поміщика Малевського, який замість обіцяних 3 фальч наділяв кожному господарю по 1,5 фальчі (1 фальга – 1,034 га), змінюючи їх місцезнаходження щороку. Царани с.Клішківців доводили, що їхні наділи, визначені контрактом, скоротилися протягом 1846-1859 рр. на 116 фальч: частину земель захопив колишній управитель Мержвинський, інші – відведені для церковного приходу та віддано в оренду. Крім того, клішківчани змушені були виконувати додаткові польові роботи, обробляючи по 5 фальч кукурудзи⁴⁹.

З 1859 по 1868 рр. затягнувся розгляд справи посесора (орендаря) с.Кишло-Неджимове Хотинського повіту та селян цього села. Останні відмовлялися відбувати повинності згідно з «Нормальним контрактом» через приписування їм плати за користування толоки. За свідченнями селян, вони

наймали у посесора Данила Буюклі під випас худоби 76 фальч пасовища, а власник стверджував, що площа цієї землі становила 173 фальчі. Як наслідок, Хотинський земський суд вирішив справу на користь посесора: у 77 царан описано всіх овець, оцінених у 852 крб. і призначено продаж у присутності повітового прокурора⁵⁰.

Зазвичай таке вирішення спірних земельних питань між селянами та поміщиками або посесорами впродовж дореформеного періоду залишалося типовим. Як правило, розгляд скарг затягувався на тривалий термін, а через деякий час селяни, звинувачені у несплаті боргів та бунтарстві, програвали судові позови.

Постійним тягарем для північнобессарабського населення залишалися численні трудові (натуральні) повинності: підводна, дорожня, квартирна та інші, які відволікали селян від роботи у своїх господарствах і зменшували можливість займатися ремісництвом. Обсяг їх залежав від загальної кількості ревізійних осіб: чим більшим було число оподаткованого населення, тим дешевшими для кожного обходилися повинності. Однак у північних (прикордонних) повітах Бессарабії вони завжди були вищими, ніж в інших регіонах області.

Протягом всього дореформеного періоду складним було становище селян, які жили на монастирських землях. Їхні управителі старалися всілякими шляхами, використовуючи своє становище, збагатитися за рахунок жителів. Такі стосунки склалися, приміром, між адміністрацією Ватопедського монастиря, якому належало с.Клішківці Хотинського повіту, і сільською громадою. Тільки протягом 1818 р. селяни декілька разів зверталися до суду із скаргами на монастирського управителя. Однак жодного разу їхні вимоги не було задоволено⁵¹.

Водночас невизначені межі земельних володінь краю допомагали монастирям ставати власниками резешських володінь, як це сталося в с. Жабки Сороцького повіту. Монастир Голя забрав у резешів цього села більше 400 фальч землі⁵².

Таким чином, впродовж дореформеного періоду на північнобессарабських територіях російський царизм, здійснюючи традиційну колоніальну політику, підтримував посилення соціального гніту місцевої влади. Перші законодавчі акти, прийняті після входження краю до Росії, закріпили феодальні права на володіння землею і використання праці залежних селян за привілейованою верхівкою регіону. Водночас було збережено молдавські звичаєві закони стосовно бессарабського населення.

Переобтяжене існуючою податковою системою та численними повинностями, юридично вільне селянство Північної Бессарабії продовжувало перебувати у феодальній залежності від поміщиків та бояр і було позбавлене всіляких прав. Від кріпосницького визиску страждали не тільки царани, але і дрібні земельні власники – резеші, державні селяни, малозабезпечені міщани.

¹ Зашук А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. – С.-Петербург, 1862. – 262 с. – (Бессарабская область).

² Кассо Л. Россия на Дунае и образование Бессарабской области. – Москва, 1913. – 230 с.

³ Свиньин П. Статистика Бессарабии, составленная в 1817 г. По поручению военного губернатора Бахметьева. (Описание Бессарабии во II-ой четверти XIX в.) [рукопись], 1817. // АОТИС. – Ф.5. – Спр. 667. – 191 арк.

⁴ Анцупов И. Государственная деревня Бессарабии в XIX в. (1812-1870 гг.). – Кишинев: Штиинца, 1966. – 262 с.

⁵ Гросул Я. Положения крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 гг.). – Кишинев: Штиинца, 1862. – Ч. I. – С.22.

⁶ Жуков В. Вопросы истории Молдавии XIX – начала XX в. / Жуков В., Драгнев Д., Жаркуцкий И. – Кишинев: Штиинца, 1989. – 231 с.

⁷ Мунтян М. Борьба крестьян Бессарабии против Положения 1834 г. // Ученые записки: Киевского гос. университета им. Т.Г.Шевченко, 1957. – Т. XXVI. (исторический) – С.113-130; Мунтян М. Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии в 30-40 гг. XIX в.: автореферат на соискание ученой степени канд. исторических наук. – Киев, 1954 г. – 18 с.; Мунтян М. К вопросу об «урочной системе» в Бессарабии в первой половине XIX в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. – Минск, 1964. – С. 421-429.

⁸ Оганян Л. Общественное движение в Бессарабии в первой четверти XIX в. – Кишинев: Штиинца, 1974 г. – Ч. I. – 286 с.

⁹ Центральний Державний історичний архів України у м.Києві (далі ЦДАУ у м.Києві). – Ф.442. Канцелярія Київського, Волинського і Подільського генерал-губернатора.

¹⁰ Національний архів Республіки Молдова (далі НАРМ). – Ф.2. Канцелярія Бессарабського губернатора; НАРМ. – Ф.3. Бессарабська верховна рада; НАРМ. – Ф.5.Бессарабське обласне управління; НАРМ. – Ф.6.Бессарабське обласне управління; НАРМ. – Ф. 24. Бессарабське обласне особливе про земельні повинності присутствіе.

¹¹ Державний архів Чернівецької області (далі ДАЧО). – Ф.117. Хотинський повітовий суд; ДАЧО. – Ф.388. Хотинський земський суд.

¹² НАРМ. – Ф.5. – Оп.3. – Спр.548. – Арк.14-16.

¹³ Кассо Л. Вказ.праця – С.204.

¹⁴ Свиньин П. Вказ. праця // АОТИС. – Ф.5. – Спр.17. – Арк. 137; ПСЗ. – Т. XXXIII. 1815-1816. – С.-Петербург, 1830. – №25935. Об обложении жителей Бессарабской области теми же самыми податями, какие взимались с них при турецком правительстве. – С.274-275.

¹⁵ НАРМ. – Ф.5.Бессарабське обласне управління. – Оп.2. – Спр.215. – Арк.32-35.

¹⁶ Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса: Тип. Алексомати, 1867. Т.6. – С.275-286.

¹⁷ Там само. – С.275, 286.

¹⁸ Зашук А. Вказ.праця – С.56.

¹⁹ НАРМ. – Ф.5. – Оп.2. – Спр.225. – Арк.3; Гросул Я. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861 гг.) / Я.Гросул, И.Будак – Кишинев: Картя малдовеняскє, 1967. – С.106-107.

²⁰ Оганян Л. Вказ. праця. – С.54.

²¹ Драгнев Д. Хрестоматия по истории Молдавской ССР. – Кишинев: Лумина, 1986. – С.171-172.

²² Жуков В. Вказ. праця. – С.44.

²³ Записки Вигеля Ф. Замечания на нынешнее состояние Бессарабии. – Москва, 1892. – Ч. VI. – С.24.

²⁴ Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии / [под редакцией И.Н.Халиппы]. – Кишинев, Тип. Шлиомовича, 1907. – Т. III. – С.14-15, 109.

²⁵ ДАЧО. – Ф.117. – Оп.4. – Спр.4. – Арк.29.

²⁶ НАРМ. – Ф.5. – Оп.2. – Спр.527. – Арк.1-5.

²⁷ ДАЧО. – Ф.117. – Оп.1. – Спр.512. – Арк.97-98.

²⁸ НАРМ. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.762. – Арк.363-366.

²⁹ ДАЧО. – Ф.117. – Оп.1. – Спр.152. – Арк.3-144.

³⁰ Анцупов И. Государственная деревня Бессарабии в XIX в. (1812-1870 гг.). – Кишинев: Штиинца, 1966. – С.38.

³¹ НАРМ. – Ф.5. – Оп.3. – Спр.658. – Арк.5-32.

³² ЦДАУ у м.Києві. – Оп.770. – Спр.7. – Арк.152-153.

³³ ДАЧО. – Ф.117. – Оп.3. – Спр.2. – Арк.182-183.

³⁴ НАРМ. – Ф.3. – Оп.2. – Спр.216. – Арк.81.

³⁵ Мунтян М. Борьба крестьян Бессарабии против Положения 1834 г. – С.120.

³⁶ НАРМ. – Ф.3. – Оп.2. – Спр.216. – Арк.14.

³⁷ ДАЧО. – Ф.117. – Оп.3. – Спр.2. – Арк.45, 268, 280.

³⁸ Мунтян М. Борьба крестьян Бессарабии против Положения 1834 г. – С.124.

³⁹ НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.4153. – Арк.1-2.

⁴⁰ НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.4369. – Арк.7-8, 11.

⁴¹ НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.2343. – Арк.3.

⁴² ЦДАУ у м.Києві. – Оп.789(а). – Спр.199. – Арк.31-32.

⁴³ Мунтян М. Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии... – С.9.

⁴⁴ Мунтян М. К вопросу об «урочной системе» в Бессарабии ... – С.425-427.

⁴⁵ Гросул Я. Положения крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 гг.). – Кишинев: Штиинца, 1862. – Ч. I. – С.365-366.

⁴⁶ Сборник статистических сведений по Хотинскому уезду Бессарабской губернии / [под редакцией Ермолинского К.]. – Москва: Тип. И.Н.Кушнерова, 1886. – С.19-21.

⁴⁷ НАРМ. – Ф.24. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.4, 9.

⁴⁸ Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии / [под редакцией И.Н.Халиппы]. – Кишинев, Тип. Кашевского, 1902. – Т. II. – С.65.

⁴⁹ НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.6802. – Арк.17; НАРМ. – Ф.6. – Оп.10. – Спр.923. – Арк.1737.

⁵⁰ ДАЧО. – Ф.388. – Оп.1. – Спр.13. – Арк.12-117.

⁵¹ Добржанский О. Хотинщина: историчний нарис / Добржанский О., Макар Ю., Масан О. – Чернівці: Молодий буковинець, 2002. – С.151.

⁵² Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии... – Т. III. – С.57.

Summary

*Tamara Bohachyk
(Chernivtsi)*

Social Life in Southern Bessarabia in the Pre-reform period (1812-1868)

Social life of Southern Bessarabia, in which a great deal of Ukrainians lived, has been analyzed in the article. It has been proved that tsarism supported the boost of local authorities' social pressure in the area. Social relations between the main layers of population remained conflicting.